

دانشگاه شهید چمران

دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی

گروه اقتصاد

پایانامه کارشناسی ارشد علوم اقتصادی

عنوان:

تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی و

مقایسه تطبیقی بین آنها در دو مقطع زمانی ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵

پژوهشگر:

علی قربانی

استاد راهنما:

دکتر سید مرتضی افقه

استاد مشاور:

دکتر عبدالمجید آهنگری

اردیبهشت ۱۳۸۹

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس خدای را که عشق و آزادی را آفرید تا انسانها بتوانند آزادانه به تمام خوبیها و ارزشهای والای انسانی عشق بورزند. در ابتدا جادارو که از استاد عزیز و ارجمندم جناب آقای دکتر افقه که تمام مطالب این تحقیق را با صبر و حوصله مطالعه نمودند و در حین نگارش این رساله مهر و لطف خویش را از بنده دریغ ننمودند، تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از استاد محترم جناب دکتر آهنگری که مشاورت این تحقیق را بر عهده داشتند کمال تشکر را دارم.

از مسئول کتابخانه سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان خراسان شمالی سرکار خانم سیاح کمال تشکر را دارم.

در پایان جادارو که از خانم فرزانه پیرو که در حین نگارش این رساله همواره مشوق من بوده اند صمیمانه تشکر کنم.

در این چند سال اخیر و در این آشفته بازار غوغا سالاری

هرگونه جهانی را با جان و دل تحمل کردم

تا حرمت آزادی را پاس بدارم

لذا این رساله را تقدیم می‌کنم به:

تمام زنان و مردان آزاده و ستم‌سیزی که شرار آشکده

حیاتشان تا کنبد افلاک پرمی‌کشد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه

فصل اول: کلیات

۴	۱-۱- بیان مسأله
۴	۲-۱- ضرورت و اولویت تحقیق
۵	۳-۱- اهداف تحقیق
۵	۴-۱- پرسشها و فرضیه تحقیق
۶	۵-۱- تعریف برخی اصطلاحات
۶	۶-۱- روش تحقیق
۷	۷-۱- قلمرو زمانی و مکانی تحقیق

فصل دوم آشنایی کلی با ویژگیهای استان خراسان شمالی

۹	۱-۲- سیمای کلی استان
۹	۱-۱-۲- مقدمه
۹	۲-۱-۲- موقعیت جغرافیایی
۱۰	۳-۱-۲- اقلیم و آب و هوا
۱۰	۴-۱-۲- تقسیمات سیاسی
۱۲	۵-۱-۲- زبان و مذهب

فهرست مطالب

۱۲	..... ۶-۱-۲- پیشینه تاریخی
۱۳	..... ۲-۲- تحلیل ساختار جمعیت
۱۳	..... ۱-۲-۲- جمعیت
۱۳	..... ۲-۲- بازار کار
۱۳	..... ۱-۲-۲-۲- تقاضای نیروی کار
۱۵	..... ۲-۲-۲-۲- عرضه نیروی کار
۱۵	..... ۳-۲-۲- توسعه انسانی
۱۶	..... ۳-۲- ساختار اقتصادی و ثبات آن
۲۰	..... ۴-۲- امور زیربنایی
۲۰	..... ۱-۴-۲- برق
۲۰	..... ۲-۴-۲- گاز
۲۰	..... ۳-۴-۲- حمل و نقل
۲۱	..... ۵-۲- آموزش
۲۲	..... ۶-۲- کشاورزی
۲۳	..... ۷-۲- بهداشت و درمان

فصل سوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق

۲۶	۱-۳- مبانی نظری .....
۲۶	۱-۱-۳- مقدمه .....
۲۶	۲-۱-۳- مفهوم توسعه .....
۲۹	۳-۱-۳- دوگانگی .....
۳۰	۱-۳-۱-۳- دوگانگی اقتصادی .....
۳۱	۲-۳-۱-۳- دوگانگی اجتماعی .....
۳۱	۳-۳-۱-۳- دوگانگی مالی .....
۳۲	۴-۳-۱-۳- دوگانگی تکنولوژیکی .....
۳۳	۴-۱-۳- مفهوم منطقه .....
۳۴	۵-۱-۳- برنامه‌ریزی .....
۳۵	۶-۱-۳- برنامه‌ریزی منطقه‌ای .....
۳۷	۷-۱-۳- عوامل مؤثر بر توسعه .....
۳۷	۱-۷-۱-۳- نقش عوامل اقتصادی در توسعه .....
۳۷	۱-۱-۷-۱-۳- منابع طبیعی .....
۳۹	۲-۱-۷-۱-۳- سرمایه .....

فهرست مطالب

- ۴۰ ..... ۳-۱-۷-۱-۳-منابع انسانی
- ۴۱ ..... ۳-۱-۷-۱-۴-تکنولوژی
- ۴۲ ..... ۳-۱-۷-۲-نقش عوامل غیر اقتصادی در توسعه
- ۴۲ ..... ۳-۱-۲-۷-۱-جمعیت
- ۴۴ ..... ۳-۱-۲-۷-۲-فرهنگ
- ۴۸ ..... ۳-۲-پیشینه تحقیق
- ۴۸ ..... ۳-۲-۱-مطالعات خارجی
- ۴۸ ..... ۳-۲-۱-۱-توسعه انسانی و اختلاف منطق‌ای در هند
- ۴۹ ..... ۳-۲-۱-۲-ارزیابی سطح توسعه اقتصادی-اجتماعی در مناطق کوچک
- ۵۰ ..... ۳-۲-۱-۳-یک روش چند متغیره به منظور بررسی اختلاف منطقه
- ۵۱ ..... ۳-۲-۲-مطالعات داخلی
- ۵۱ ..... ۳-۲-۲-۱-ارزیابی و تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان کردستان
- ۵۱ ..... ۳-۲-۲-۲-تعیین درجه توسعه یافتگی مناطق روستایی کشور
- ۵۲ ..... ۳-۲-۳-تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان تهران
- ۵۲ ..... ۳-۲-۴-تحلیل مقایسه‌ای از توسعه صنعتی استان‌های کشور
- ۵۳ ..... ۳-۲-۵-تعیین درجه توسعه شهرستان‌های استان مازندران

فهرست مطالب

- ۵۳ ..... ۲-۲-۶- توسعه انسانی و تفاوت‌های منطقه‌ای در ایران
- ۵۴ ..... ۲-۲-۷- تعیین درجه توسعه شهرستان‌های استان قزوین
- ۵۵ ..... ۲-۲-۸- تعیین درجه توسعه یافتگی مناطق روستایی زنجان
- ..... ۲-۲-۹- تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌ها شهرها و روستاهای استان آذربایجان غربی
- ۵۵ ..... ۲-۲-۱۰- تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستانهای استان لرستان

فصل چهارم: روش تحقیق

- ۵۸ ..... ۴-۱- مقدمه
- ۵۹ ..... ۴-۲- تاکسونومی عددی
- ۶۵ ..... ۴-۳- روش تحلیل عاملی
- ۶۷ ..... ۴-۴- روش اجرای تحلیل عاملی

فصل پنجم: انتخاب و معرفی شاخص‌ها

- ۷۳ ..... ۵-۱- مقدمه
- ۷۳ ..... ۵-۲- تعریف شاخص
- ۷۴ ..... ۵-۳- تفاوت شاخص و متغیر
- ۷۵ ..... ۵-۴- تعریف شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی

فهرست مطالب

- ۷۵ ..... ۵-۵- معیارهای انتخاب شاخص‌های اقتصادی- اجتماعی
- ۷۷ ..... ۵-۶- انتخاب شاخص‌ها
- ۷۷ ..... ۵-۶-۱- معرفی شاخص‌های بخش آموزش و فرهنگ
- ۸۰ ..... ۵-۶-۱-۱- پوشش تحصیلی
- ۸۰ ..... ۵-۶-۱-۱- آموزش عالی
- ۸۱ ..... ۵-۶-۱-۳- کارایی نظام آموزشی
- ۸۲ ..... ۵-۶-۱-۴- مطالعه
- ۸۲ ..... ۵-۶-۱-۵- سلامت فرهنگی
- ۸۳ ..... ۵-۶-۱-۶- امکانات فرهنگی
- ۸۳ ..... ۵-۶-۲- معرفی شاخص‌های بخش بهداشت و درمان
- ۸۴ ..... ۵-۶-۲-۱- پیشگیری و درمان بیماریها
- ۸۴ ..... ۵-۶-۲-۲- پرسنل پزشکی و پیراپزشکی
- ۸۴ ..... ۵-۶-۲-۳- مکان‌های ارائه خدمات درمانی
- ۸۵ ..... ۵-۶-۲-۴- بهداشت محیط
- ۸۵ ..... ۵-۶-۲-۵- تنظیم خانواده
- ۸۵ ..... ۵-۶-۲-۶- بهداشت روستا

فهرست مطالب

- ۵-۶-۳- معرفی شاخص‌های بخش مسکن و خدمات رفاهی و زیربنایی ۸۶
- ۵-۶-۳-۱- آب آشامیدنی ۸۶
- ۵-۶-۳-۲- برق ۸۶
- ۵-۶-۳-۳- گاز ۸۷
- ۵-۶-۳-۴- پست و مخابرات ۸۷
- ۵-۶-۳-۵- حمل و نقل ۸۷
- ۶-۶-۳-۶- فضای سبز ۸۸
- ۵-۶-۳-۷- معکوس تعداد خانوارهای بدون مسکن ۸۸
- ۵-۶-۳-۸- عمران و آبادی روستاها ۸۹
- ۵-۶-۴- معرفی شاخص‌های بخش کشاورزی ۸۹
- ۵-۶-۴-۱- بازدهی زمین ۹۰
- ۵-۶-۴-۲- مساحت اراضی کشاورزی ۹۰
- ۵-۶-۴-۳- آبی کردن اراضی ۹۰
- ۵-۶-۴-۴- مکانیزاسیون ۹۱
- ۵-۶-۴-۵- دامپروری ۹۲
- ۵-۶-۴-۶- فعالیت‌های جانبی کشاورزی ۹۳

فهرست مطالب

- ۹۳ ..... ۵-۶-۴-۶- با سواد کشاورزان
- ۹۳ ..... ۵-۶-۵- معرفی شاخص‌های بخش صنعت و معدن
- ۹۴ ..... ۵-۶-۱- حجم فعالیت‌های صنعتی
- ۹۵ ..... ۵-۶-۲- نیروی انسانی در بخش صنعت
- ۹۵ ..... ۵-۶-۳- مصرف برق در صنعت
- ۹۵ ..... ۵-۶-۴- معدن
- ۹۶ ..... ۵-۶- لیست شاخص‌های انتخابی

فصل ششم: تجزیه و تحلیل داده‌ها

- ۱۰۵ ..... ۶-۱- مقدمه
- ۱۰۵ ..... ۶-۲- تجزیه و تحلیل داده‌ها در حالت کلی
- ۱۱۳ ..... ۶-۳- تجزیه و تحلیل داده‌ها در حالت بخشی
- ۱۱۳ ..... ۶-۳-۱- بخش آموزش و فرهنگ
- ۱۱۸ ..... ۶-۳-۲- بخش بهداشت و درمان
- ۱۲۳ ..... ۶-۳-۳- بخش مسکن و خدمات رفاهی و زیربنایی
- ۱۲۸ ..... ۶-۳-۴- بخش کشاورزی
- ۱۳۳ ..... ۶-۳-۵- بخش صنعت و معدن

فصل هفتم: نتیجه گیری و پیشنهادات

۱-۸- خلاصه ۱۳۹

۸-۲- نتیجه گیری و پیشنهادات ۱۴۰

منابع و مأخذ ۱۴۵

چکیده پایانامه به انگلیسی ۱۵۰

پیوست: محاسبات تحقیق

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱-۲: تقسیمات سیاسی استان خراسان شمالی	۱۱
جدول ۲-۲: جایگاه بخش‌های مختلف در اقتصاد ایران در سال ۱۳۸۵	۱۷
جدول ۳-۲: شاخص‌های ثبات اقتصادی در استان (درصد)	۱۸
جدول ۴-۲: شاخص‌های بهداشت و درمان در استان خراسان شمالی	۲۴
جدول ۱-۶: عوامل استخراج شده از روش‌های تحلیل عاملی	
در حالت کلی سال ۱۳۷۵	۱۰۶
جدول ۲-۶: حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی	
در حالت کلی سال ۱۳۷۵	۱۰۷
جدول ۳-۶: سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی	
در حالت کلی سال ۱۳۷۵	۱۰۷
جدول ۴-۶: عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در حالت کلی سال ۱۳۸۵	۱۰۸
جدول ۵-۶: حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی	
در حالت کلی سال ۱۳۸۵	۱۰۹
جدول ۶-۶: سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی	

فهرست جداول

- در حالت کلی سال ۱۳۸۵ ..... ۱۱۰
- جدول ۶-۷- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در حالت کلی برای سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ بطور همزمان در یک آنالیز ۱۱۱
- جدول ۶-۸- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در حالت کلی برای سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ بطور همزمان در یک آنالیز ۱۱۱
- جدول ۶-۹- درجه توسعه شهرستانهای استان خراسان شمالی در حالت کلی برای سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ بطور همزمان در یک آنالیز ۱۱۲
- جدول ۶-۱۰- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی
- در بخش آموزش و فرهنگ سال ۱۳۷۵ ..... ۱۱۳
- جدول ۶-۱۱- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش آموزش و فرهنگ سال ۱۳۷۵ ..... ۱۱۳
- جدول ۶-۱۲- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش آموزش و فرهنگ سال ۱۳۷۵ بعد حذف شهرستان فاروج ۱۱۴
- جدول ۶-۱۳- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش آموزش و فرهنگ سال ۱۳۷۵ ..... ۱۱۵
- جدول ۶-۱۴- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در بخش آموزش و فرهنگ در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۱۶

فهرست جداول

جدول ۶-۱۵- حدافل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش آموزش و فرهنگ سال

۱۳۸۵ ..... ۱۱۶

جدول ۶-۱۶- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش

آموزش و فرهنگ سال ۱۳۸۵ ..... ۱۱۷

جدول ۶-۱۷- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در بخش بهداشت و درمان

سال ۱۳۷۵ ..... ۱۱۸

جدول ۶-۱۸- حدافل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش بهداشت و درمان در

سال ۱۳۷۵ ..... ۱۱۹

جدول ۶-۱۹- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش

بهدات و درمان سال ۱۳۷۵ ..... ۱۱۹

جدول ۶-۲۰- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در بخش بهداشت و درمان

سال ۱۳۸۵ ..... ۱۲۰

جدول ۶-۲۱- حدافل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش بهداشت و درمان سال

۱۳۸۵ ..... ۱۲۱

جدول ۶-۲۲- حدافل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش بهداشت و درمان در

سال ۱۳۸۵ بعداز حذف شهرستانهای فاروج و مانه و سملقان ۱۲۱

فهرست جداول

- جدول ۶-۲۳- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش بهداشت و درمان در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۲۲
- جدول ۶-۲۴- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در بخش مسکن و خدمات رفاهی و زیربنایی سال ۱۳۷۵ ..... ۱۲۳
- جدول ۶-۲۵- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش مسکن و خدمات رفاهی و زیر بنایی در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۲۴
- جدول ۶-۲۶- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش مسکن و خدمات رفاهی و زیربنایی سال ۱۳۷۵ ..... ۱۲۴
- جدول ۶-۲۷- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در بخش مسکن و خدمات رفاهی و زیربنایی سال ۱۳۸۵ ..... ۱۲۵
- جدول ۶-۲۸- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش مسکن و خدمات رفاهی و زیربنایی سال ۱۳۸۵ ..... ۱۲۶
- جدول ۶-۲۹- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش مسکن و خدمات رفاهی و زیربنایی سال ۱۳۸۵ ..... ۱۲۶
- جدول ۶-۳۰- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در بخش کشاورزی ۱۲۸
- جدول ۶-۳۱- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۲۸

فهرست جداول

- جدول ۳۲-۶- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش کشاورزی بعد از حذف شهرستان شیروان در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۲۹
- جدول ۳۳-۶- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۲۹
- جدول ۳۴-۶- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در بخش کشاورزی سال ۱۳۸۵ ..... ۱۳۰
- جدول ۳۵-۶- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۳۱
- جدول ۳۶-۶- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی در بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۳۱
- جدول ۳۷-۶- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در بخش صنعت و معدن سال ۱۳۷۵ ..... ۱۳۳
- جدول ۳۸-۶- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان در بخش صنعت و معدن سال ۱۳۷۵ ..... ۱۳۳
- جدول ۳۹-۶- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان در بخش صنعت و معدن در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۳۴
- جدول ۴۰-۶- عوامل استخراج شده از روش تحلیل عاملی در بخش صنعت و معدن

فهرست جداول

سال ۱۳۷۵ ..... ۱۳۵

جدول ۶-۴۱- حداقل فواصل شهرستانهای استان خراسان در بخش صنعت و معدن

سال ۱۳۸۵ ..... ۱۳۵

جدول ۶-۴۲- سطح توسعه و رتبه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان در بخش صنعت و

معدن در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۳۶

جدول ۷-۱- اولویتهای توسعه استان خراسان شمالی به تفکیک شهرستان ۱۴۰

جدول ۷-۲- اولویتهای توسعه شهرستانهای استان خراسان شمالی ۱۴۳

نام خانوادگی: قربانی	نام: علی
عنوان پایانامه: تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستانهای استان خراسان شمالی و مقایسه تطبیقی آنها در دو مقطع زمانی ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵	
استاد راهنما: دکتر سید مرتضی افقه	
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: اقتصاد
گرایش: علوم اقتصادی	
محل تحصیل (دانشگاه): دانشگاه شهید چمران اهواز	
دانشکده: اقتصاد و علوم اجتماعی	
تاریخ فارغ التحصیلی: ۱۳۸۹/۱/۳۰	تعداد صفحه: ۱۵۰
کلید واژه: توسعه، درجه توسعه، ضریب نابرابری، تحلیل عاملی، تاکسونومی، خراسان شمالی	
<p>چکیده:</p> <p>یکی از مباحث اساسی در طراحی نظام برنامه‌ریزی جامع اقتصادی-اجتماعی، مسأله توسعه متوازن است که می‌تواند در قالب توسعه متعادل مناطق مختلف مطرح گردد. برنامه‌ریزان و سیاستگذاران به منظور کاستن نابرابری و تخصیص بهینه منابع مالی و فیزیکی بین مناطق مختلف و نیز توسعه همه جانبه و متوازن، شناخت جایگاه هر منطقه را نسبت به مناطق دیگر لازم و مهم می‌دانند. از این رو این تحقیق به بررسی درجه توسعه شهرستانهای استان خراسان شمالی و شدت نابرابری (دوگانگی) بین آنها در دو مقطع ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ پرداخته است. این کار در دو حالت کلی و بخشی با استفاده از ۷۷ شاخص اقتصادی و اجتماعی و با بکارگیری دو روش تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی انجام گرفته است. نتایج نشان داد که همه شهرستانهای استان خراسان شمالی در سال ۱۳۸۵ از وضعیت بهتری به لحاظ توسعه نسبت به سال ۱۳۷۵ برخوردار شده‌اند. شدت نابرابری (دوگانگی) بین شهرستانهای این استان طی دوره زمانی مورد بررسی به میزان ۵۰ درصد کاهش داشته است. به طوری که در بخش مسکن و خدمات رفاهی و زیربنایی ۳۹.۶ درصد، در بخش آموزش و فرهنگ ۶۹ درصد، در بخش صنعت و معدن ۳.۵ درصد، در بخش کشاورزی ۵۹ درصد کاهش یافته و در بخش بهداشت و درمان ۵ درصد افزایش داشته است</p>	